

**ПРОСТОРОВА ЛЕКСИКА В НОВЕЛІСТИЦІ М. ХВИЛЬОВОГО:
СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ**

А. В. Чернобай, студентка групи ФУб-1-14-4.0д, IV курсу, спеціальності «Філологія (українська мова і література)» Київського університету імені Бориса Грінченка.

Науковий керівник: І. Г. Саєвич, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови.

У статті з'ясовується структура лексико-семантичного поля простору в новелістиці М. Хвильового. Розглянуто близько 1260 контекстів і схарактеризовано ядрну і периферійну зони лексико-семантичних груп на позначення замкненого / незамкненого простору. Виявлено особливості парадигматичної організації просторових іменників.

Ключові слова: лексико-семантичне поле, замкнений / незамкнений простір, парадигматичні відношення, сема.

Актуальність теми визначається посиленою увагою сучасної мовознавчої науки до пошуку особливостей вербалізації і системної організації категорії простору в художніх текстах. З огляду на те, що проблема об'єктивації просторових координат у мовній картині світу М. Хвильового як предмет окремого дослідження науковцями ще не розглядалася, виникає необхідність докладного аналізу просторової лексики прозового доробку автора, а саме новелістики.

Метою дослідження є з'ясування структури лексико-семантичного поля простору в новелістиці М. Хвильового та встановлення особливостей парадигматичної організації просторових іменників.

Дослідження виконано на **матеріалі** 18 новел: «Мати», «Кіт у чоботях», «Солонський Яр», «Я (Романтика)», «На озера», «Легенда», «Життя», «Останній день», «Вступна новела», «Колонії, вілли...», «На глухім шляху», «Редактор Карк», «Чумаківська комуна», «Шляхетне гніздо», «Завулок», «Елегія», «Наречений», «Щасливий секретар».

Аналіз останніх публікацій. Проблема часопросторової організації тексту є традиційним предметом розгляду філософів, літературознавців і

лінгвістів. У сучасному мовознавстві цими питаннями цікавляться О. Б. Бачишина, І. Є. Богданова, В. П. Забелін, Л. А. Лисиченко, І. Г. Мисик, Т. В. Скорбач, Ю. О. Тимченко, Т. А. Щебликіна та інші дослідники. Проблема часопросторової організації творів М. Хвильового порушувалася переважно в літературознавці, зокрема Ю. М. Безухитрим, Р. В. Мовчаном і М. Чирковим.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основним принципом організації лексичних одиниць є польовий підхід, завдяки якому розкриваються їх взаємозв'язок, взаємозалежність та ієрархічність. Такий підхід дає можливість досліджувати не окремі лексеми, а системи словникових одиниць та відображення семантичних зв'язків між ними [5, с. 10–14]. За визначенням О. М. Кузнецова, *поле* – це сукупність парадигматично пов'язаних лексичних одиниць, що об'єднані спільністю змісту і відображають поняттєву, предметну чи функціональну подібність позначуваних явищ [2].

Усі явища, предмети і події існують в унікальному середовищі – просторі. Реалізуючись у мовному просторі, кожна особистість висловлює своє філософсько-естетичне бачення світу. У новелістиці М. Хвильового простір тяжіє до циклічності й замкненості та, на думку Ю. М. Лебеденко і К. В. Дудник, роздрібнюється на окремі хаотично розташовані топоси. Однак така особливість, як наголошують дослідники, дає можливість сприймати дійсність різносторонньо [1] і є свідченням того, що М. Хвильовому притаманне характерне для «нової» літератури ХХ ст. розуміння відносності категорії простору, її суб'єктивності. Зазвичай у прозі письменника простір обмежується одним містом, будинком, вулицею, дорогою тощо.

У новелах М. Хвильового виокремлено близько 176 лексем, зафіксованих у 1263 контекстах, які містять у структурі лексичного значення локутивну архісему. Наявність цієї семантичної ознаки дала можливість об'єднати лексико-семантичні варіанти (ЛСВ) в одне лексико-семантичне поле (ЛСП) «простір».

Досліджуване ЛСП має складну структуру, що зумовлено низкою диференційних сем, за якими різняться семантика лексико-семантичних варіантів. На підставі диференційних ознак «замкненість / незамкненість» одиниці поля поділено на дві лексико-семантичні групи (ЛСГ). В ЛСГ незамкненого простору назви простору об'єднано за диференційними ознаками «протяжна горизонтальна лінія», «напряма», «безмежний простір», «рівнинний простір». В ЛСГ замкненого простору виокремлено підгрупи «приміщення, будівля, частина будівлі», «ділянка, місце», «населена територія».

У лексико-семантичній групі «замкнений простір» виокремлено близько 108 назв, виражених 684 словоформами. Найчастотнішими є ті, які складають ядро зазначеної ЛСГ, зокрема *кімната* – 50, *місто* – 31, *місце* – 28, *станція* – 26. Розглянемо семантику зазначених одиниць і приклади її реалізації у новелах М. Хвильового.

Кімната – «відокремлена стінами або перегородками частина будинку, квартири для проживання в ній» [3, т. 4, с. 162]: «*І залишилась мати самотньою зозулю у своїй підвальній кімнаті*» [4, с. 99].

Місто – «великий населений пункт; адміністративний, промисловий, торговий і культурний центр» [3, т. 4, с. 751]: «*Я йду по пустельних мовчазних вулицях обложеного міста*» [4, с.16].

Місце – «простір земної поверхні, зайнятий або який може бути зайнятий ким-, чим-небудь» [3, т. 4, с.751]: «*Було місячно, всі були над ставком. Місце гарне, поміщицьке: нагадує поміщиків*» [4, с. 42].

Станція – «пункт зупинки сухопутного транспорту, що курсує за певним маршрутом» [3, т. 9, с. 650]: «*І тихо в мовчанці стоять снігові станції: може, знову ми будемо бігти сюди розгублені, з запаленими очима, а за холодними станційними будинками завують вовки на журний холодний семафор*» [4, с.120].

Лексико-семантична група «незамкнений простір» нараховує близько 68 ЛСВ, виражених 579 словоформами. Ядро групи формують іменники *ліс* –

69, *степ* – 51, *дорога* – 34, *поле* – 21 та прислівники місця *там* – 28, *далі* – 27, *десь* – 22, *тут* – 22. Розглянемо семантику найчастотніших іменників.

Ліс – «велика **площа землі**, заросла деревами і кущами» [3, т. 4, с. 522]: «*В лісі було тихо, між дерев ходив місяць і крапав срібне масло в гущавину*» [4, с. 42].

Степ – «великий безлісий, вкритий трав'янистою рослинністю, **рівнинний простір**» [3, т. 9, с. 786]: «*Люблю я до безумства наші українські степи*» [4, с. 100].

Дорога – «**смуга землі**, по якій їздять і ходять» [3, т. 2, с. 378]: «*Ночі довгі, як степові дороги на великій рівнині*» [4, с. 83].

Поле – «безліса **рівнина**, рівний великий простір» [3, т. 7, с. 61]: «*І тоді він щось шепотів і, потираючи руки, замріяно дивився на поля й дороги, що пролітали повз нього*» [4, с. 493].

Висновки. Аналіз дібраних лексичних одиниць дає можливість зробити висновок, що внутрішньослівні й внутрішньогрупові семантичні відмінності лексем на позначення простору в ідіостилі М. Хвильового виражаються різними видами лексичних зв'язків: граматичними формами одного й того ж слова (наприклад, *вулиця, вулицями; дорога, дорогою; обрій, обрієм, на обрії* тощо), своєрідними словосполученнями в межах синтагми: *від станції до станції, десь у травах, кудись у натовп*; постійним парадигматичним протиставленням у системі лексики загалом. Такими протиставленнями є синонімічні ряди: *дім – будинок – маєток – оселя, кладовище – цвинтар, школа – гімназія, танок – поріг, станція – вокзал*.; антонімічні пари слів: *тут – там, вниз – вгору, праворуч – ліворуч, небо – земля, двір – оселя, підлога – стеля* тощо. У прозових творах М. Хвильовий тяжіє до об'єктивації замкненого простору, ядро якого формують назви *кімната, місто, місце, станція*. Однак найчастотнішими визначено іменники *ліс, степ* що репрезентують ЛСГ незамкненого простору. Значна кількість ЛСВ має одиничну частотність, що зумовлено специфікою ідіостилю й особливостями організації мовної картини світу письменника. Намічені у дослідженні тенденції уможливають

подальші наукові розвідки щодо аналізу лексики на позначення часових координат у новелістиці М. Хвильового.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лебеденко Ю. М., Дудник К. В. Мовне вираження простору в «Повісті про санаторійну зону» М. Хвильового [Електронний ресурс] / Ю. Лебеденко, К. Дудик. – Режим доступу:
<http://nauka.hnpu.edu.ua/sites/default/files/fahovi%20vudannia/2009/Statti%20Lingvistuchni%20doslidgennia%2026/3.html>
2. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – Режим доступу: <http://tapemark.narod.ru/les/index.html>
3. Словник української мови: В 11-ти томах / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР / гол. ред. кол. І. К. Білодід. – К.: Наук. думка, 1970–1980.
4. Хвильовий М. Твори: у 2 т. / упоряд., передм. М. Г. Жулинського, упоряд., прим. П. І. Майдаченка. К. : 1990. – Т. 1 : Поезії. Оповідання. Новели. Повісті. – 649 с.
5. Щур Г. С. Теория поля в лингвистике / Г. С. Щур. – М. : Наука, 1974. – 256 с.